

Ałła Brzozowska

Czwarta mowa posła polskiego Erazma Ciołka (1474–1522) wygłoszona w Rzymie wobec papieża Leona X

Edycja, przekład na język polski i komentarz

Abstract

The Fourth Speech of Erasm Ciołek (1474–1522), Delivered in Rome Before Pope Leo X: An Edition, Translation into the Polish Language and Commentary

The paper presents the first critical edition of the fourth political speech delivered by the bishop of Płock, Erasm Ciołek (1474–1522), in 1518 in Rome before Pope Leo X and the college of cardinals.

In the 16th-century Europe, speeches delivered by politicians on the international arena had an important function: not only did they serve representative purposes, but they also played a key part the diplomatic missions. Rhetorical success was often accompanied by a political one. In order to increase the impact and prestige of the politician and his tasks, and to spread the ideas of his mission, political speeches were often published. Erasm Ciołek, an ambassador of the King of Poland and the Grand Duke of Lithuania, during his third legation to the Holy See had an important tasks to accomplish, which included watching the preparations for a general expedition against the Ottoman Empire, regulation of the dragging matter of paying homage by the Grand Master of the Teutonic Knights, and securing the diplomatic assistance of the Holy See in stabilizing the situation on the eastern borders of the Great Duchy of Lithuania in the ongoing armed conflict with Moscow. In addition, travelling to Rome immediately after the Diet in Augsburg, Ciołek had also been entrusted with tasks by the emperor Maximilian. An audience granted to the legation by the Pope and the college of cardinals, where the ambassador delivered a speech and presented credential letters, was the official beginning of the diplomatic mission. In his oration, Erasm Ciołek included all the most important threads, skillfully guiding the minds of the recipients towards the only logical solution that would be identical with the results desired by the legation. The fourth speech of Erasm Ciołek was first published in 1519 in Rome, a few months after it was delivered, and has not been reprinted since then. The oration by one of the most important politicians during the Renaissance in Poland and Lithuania was preserved only in a few copies and remains almost unknown to contemporary researchers.

In this edition, the Latin text was translated into Polish and provided with an introduction and an appropriate philological and historical commentary based on a wide bibliography including manuscripts and early printed books.

 doi: 10.4467/20843844TE.21.019.14231

TERMINUS

t. 23 (2021)

z. 4 (61)

s. 477–503

www.ejournals.eu/

Terminus

Keywords

edition, Erasm Ciołek, political oration, Polish and Lithuanian Renaissance

Wprowadzenie¹

W swoją trzecią misję do Stolicy Apostolskiej wyruszył Erazm Ciołek od razu po skończonym sejmie w Augsburgu², czyli prawdopodobnie na początku października 1518 roku. Po drodze odwiedził Weronę znajdującą się pod władzą Republiki św. Marka, gdzie 19 października spotkał się z podestą Andream Magno i starostą Danielem di Renier³. Do Rzymu wjechał 7 listopada u boku gubernatora miasta, witany przez dworzan wszystkich kardynałów⁴. Poselstwo miało do wykonania niełatwe zadania, między innymi: 1) czuwać nad przygotowaniem powszechnej wyprawy przeciw imperium osmańskiemu⁵; 2) uregulować zaległą sprawę złożenia hołdu przez wielkiego mistrza krzyżackiego⁶; 3) zapewnić pomoc dyplomatyczną Stolicy Apostolskiej w ustabilizowaniu sytuacji na wschodzie Wielkiego Księstwa Litewskiego w istniejącym konflikcie zbrojnym z Wielkim Księstwem Moskiewskim⁷; 4) pozyskać dla pustego skarbcza Polski i Litwy fundusze niezbędne do obrony kraju przed Turkami i Tatarami, w tym pobory ze świętopietrza i jubileuszy⁸; 5) uzyskać beneficja i przywileje dla członków rodziny królewskiej i innych poddanych⁹; a także 6) uporządkować sprawę niewypłaconego posagu królowej Bony¹⁰. I choć niewiele w królestwie ludziło się, że powszechna wyprawa zostanie zorganizowana w rychłym czasie, to jednak grając tą kartą, można było osiągnąć pożądany efekt przy załatwianiu pozostałych spraw, jako że sprawa walki z imperium osmańskim była wówczas głównym tematem na arenie międzynarodowej¹¹. W tym też celu

¹ W artykule wykorzystano część materiałów zebranych dzięki środkom otrzymanym z Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/N/HS2/03885, a także dzięki stypendium Fundacji Lanckorońskich na potrzeby monografii: A. Brzozowska, *Biskup płocki Erazm Ciołek (1474–1522)*, Kraków 2017.

² Od 13 sierpnia 1518 roku Erazm Ciołek wraz z kasztelanem łędzkim Rafałem Leszczyńskim oraz z podskarbim ziemskim i marszałkiem hospodarskim litewskim Boguszem przebywali na sejmie elektorów Rzeszy w Augsburgu, na który zostali wysłani przez króla Zygmunta w związku z następującymi zadaniami: 1) wzięcie udziału w wyborze nowego króla rzymskiego; 2) naradzenie się w sprawie powszechnej wyprawy przeciw Turkom i złożenie deklaracji przystąpienia do niej w imieniu króla, zastrzegając, że zaangażowanie Polski i Litwy we wspólną sprawę będzie możliwe po rozwiązaniu konfliktów zbrojnych z sąsiadami – zakonem krzyżackim i Moskwą; 3) zatwierdzenie przez cesarza traktatu toruńskiego z 1466 roku; 4) zapewnienie mediacji ze strony cesarza w sprawie trwającego konfliktu zbrojnego z Moskwą. Zob. A. Brzozowska, *Biskup płocki...*, s. 101–104.

³ M. Sanuto, *I diarii*, Venezia 1889, t. 25, kol. 88; por. A. Brzozowska, *Biskup płocki...*, s. 112.

⁴ Niespójność w źródłach co do tego, jak dokładnie przebiegał uroczysty wjazd poselstwa, opisują w monografii: A. Brzozowska, *Biskup płocki...*, 112–113.

⁵ *Acta Tomicianana [epistolae, legationes, responsa, actiones, res geste: serenissimi principis Sigismundi [...]] per Stanislaum Gorski [...]] Petri Tomici secretarium, collecte, et in tomos XXVII digeste*, t. 4, red. T. Działyński, Poznań 1855, s. 345, 348.

⁶ *Ibidem*, s. 346, 357.

⁷ *Ibidem*, s. 357–360.

⁸ *Ibidem*, s. 348.

⁹ *Ibidem*; *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. 2: *Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572*, ed. A. Theiner, Roma 1861, s. 394–403.

¹⁰ Piszę o tym w monografii: A. Brzozowska, *Biskup płocki...*, s. 129–130, 144–145.

¹¹ K.M. Setton, *Penrose Memorial Lecture. Pope Leo X and the Turkish Peril*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 113 (1969), no. 6, s. 369.

Erazm Ciołek od początku swojej misji do Rzymu starał się o status nie tylko posła króla Polski i wielkiego księcia Litwy, ale też o status posła cesarskiego, którego nominację otrzymał z rąk cesarza Maksymiliana na sejmie w Augsburgu¹². Niestety, papież za radą niechętnego Ciołkowi mistrza ceremonii Parisa de Grassis nie wyraził na to zgody¹³.

Na audiencję u papieża przyszło jednak posłowi polskiemu zaczekać do końca miesiąca, ponieważ Leon X przebywał wówczas poza miastem, na polowaniach w okolicy Palo¹⁴. Zresztą papież powrócił do Rzymu dopiero po tym, jak Erazm Ciołek wysłał do niego swojego sekretarza z listem, w którym informował o dołkliwej porażce Chorwatów w walce z Turkami i o planach tych ostatnich zaatakowania Italii¹⁵. Czwartą mowę wygłosił Erazm Ciołek 26 listopada, po skończonym konsystorzu tajnym¹⁶. Na audiencję wkraczał poseł polski w uroczystym orszaku poprzedzany przez prałatów, z których sześciu lub ośmiu stanęło u boku papieża. Następnie, klęcząc pośrodku stojących w czworoboku kardynałów, wygłosił mowę:

[...] eo die post fines consistorii Papa uocatis oratoribus, qui adessent in palatio, si qui adessent, sed nullus adfuit orator et uocatis praelatis, qui ibi aderant, orator cum sua comitua ingrederetur pro ut factum fuit, nam finito consistorio ego uocauit intus cum praecedentibus praelatis sex aut octo ad sinistram Papae simul cum secretario et deinde omni comitatu ad terga diaconorum genuflexo orator simul cum Hippolito iuerunt recta ad medium quadraturae cardinalium, et recta ad Papam, ubi ille osculatus pedem, manum et faciem Papae dixit pauca uerba et litteras praesentauit, quas de manu Papae receptas secretarius episcopus Carpentaratensis legit genuflexus et ille in genuflexione semper manens recitauit suam longam orationem, post se habens secretarium suum cum oratione, quam clausulatim memorabat¹⁷.

[Tego dnia, po zakończeniu konsystorza, papież zwołał posłów, którzy byli wówczas obecni w pałacu (gdyby jacyś byli, ale żadnego posła nie było), i prałatów, którzy tam przebywali, [aby] poseł ze swoim orszakiem wkroczył, co też się stało. Albowiem po zakończeniu konsystorza zwołałem do środka z wspomnianymi sześcioma lub ośmioma prałatami, [którzy stanęli] po lewicy papieża wraz z sekretarzem, a następnie, gdy i cała świta uklękła, [stojąc]

¹² ASV, Misc. Arm. II, 73, k. 393–394.

¹³ „Orator Polonus de quo supra uoluit esse tanquam orator caesaris supra omnes oratores, sed ego non uolui, quia ipse uenit tanquam Polonus non tanquam caesaris et sic alioquin fieret iniuria regi Polono et, cum ille instaret, ego dixi Papae, qui meam opinionem probauit, et sic mansit in loco regio”, BAV, Vat. Lat. 12275, k. 307. Zob. A. Brzozowska, *Biskup płocki...*, s. 118–119.

¹⁴ M. Sanuto, *I diarii*, t. 26, kol. 213; „Die Veneris XXVI Nouembris et non prius orator Polonus, de quo supra, habuit audientiam a Papa, qui toto isto tempore fuit absens in suis uenationibus [...]”, BAV, Vat. Lat. 12275, k. 305v.; P. Grassi, *Il diario di Leone X. Dai volumi manoscritti degli Archivi Vaticani della S. Sede*, Roma 1884, s. 25.

¹⁵ M. Sanuto, *I diarii*, t. 26, kol. 219–220.

¹⁶ Ponownie w źródłach nie ma zgodnej relacji, czy Erazm Ciołek przemawiał na konsystorzu publicznym. Całą sprawę przedstawiam w monografii: *Biskup płocki...*, s. 114–117.

¹⁷ BAV, Vat. Lat. 12275, k. 306–306v.

za kardynałami-diakonami, poseł razem z Hippolitem wyszedł prosto na środek stojących w czworoboku kardynałów i [podszedł] bezpośrednio do papieża, gdzie ucałował stopy, rękę i oblicze Ojca Świętego, wypowiedział kilka słów i okazał listy, które po odebraniu z rąk papieża, klęcząc, odczytał sekretarz, biskup Carpentras, i [następnie] poseł, ciągle pozostając na kolanach, wygłosił swoją długą mowę, a za nim stał jego sekretarz z tekstem przemówienia, które co do zdania pamiętał]¹⁸.

Układ mowy jest przejrzysty. Można wyodrębnić wstęp (*exordium*), podzielone na trzy części: opowiadanie (*narratio*) i zakończenie (*peroratio*). Wstęp jest insynuacyjny: kierując słowa bezpośrednio do ojca świętego, Erazm Ciołek podkreślił znaczenie jego pontyfikatu. Zaznaczył też wagę idei pokoju, która przyświecała temu pontyfikatowi. Wskazując na obrane przez Giovanniego de' Medici imię Leon, autor nawiązał do symboliki i tradycji chrześcijańskiej związanej z tym imieniem – lew uosabiał Chrystusa, który przyszedł na świat, by nieść ludziom pokój¹⁹. Podobnie papież, obrawszy imię Lew, głównym celem swojego pontyfikatu uczynił zaprowadzenie pokoju między chrześcijanami i wybawienie ich od niebezpieczeństwa tureckiego. A zatem już sam wybór imienia zobowiązywał papieża, by stanąć na wysokości zadania i być przewodnikiem na miarę czasów. W *narratio* mówca poruszył następujące tematy: rola pokoju, konieczność krucjaty przeciwko Turkom oraz stanowisko w tej sprawie króla Polski i wielkiego księcia Litwy Zygmunta. Te trzy zagadnienia ściśle się ze sobą łączą. Pokój nie zostanie osiągnięty, jeśli chrześcijanie nie zmierzą się z największym zagrożeniem, jakim jest rosnąca potęga imperium osmańskiego. Jednak aby stawić czoła wrogowi zewnętrznemu, najpierw należy zadbać o pokój wewnątrz Rzeczypospolitej chrześcijańskiej. I o te dwa wzajemnie warunkujące się cele dba papież. Król Zygmunt również chętnie przystąpi do planowanej krucjaty – przynoszącej zbawienny pokój wyznawcom Chrystusa – ale najpierw musi zaprowadzić pokój w krajach sobie podległych. Do tego zaś niezbędna jest pomoc papieska. W ten sposób retor zręcznie przygotowywał odbiorcę do oczywistej konkluzji, zbieżnej z celem swojej misji dyplomatycznej, że Stolica Apostolska z papieżem na czele powinna dołożyć wszelkich starań, by pomóc Polakom i Litwinom, podejmując się mediacji w ich sporach i konfliktach zarówno z zakonem krzyżackim, jak i Moskwą. Każde swoje stwierdzenie poseł polski argumentował konkretnymi wydarzeniami i dobrze znanymi faktami. W *peroratio* Erazm Ciołek podsumował całość, radząc papieżowi, co powinien uczynić, aby być

¹⁸ O ile nie podano inaczej, wszystkie przekłady pochodzą od autorki artykułu.

¹⁹ „Despicit enim et contemnit omnia, quae sunt in potestate mortalium et imitatur eum, qui *Leo de tribu Iuda* nuncupatur. Atque hic demum ille homo est impavidus, qualem dari sibi Democritus postulabat ad summi boni specimen, qui scilicet animum a terrore liberasset. [...] Sed enim ipsa leonis effigies utrumque ferre uidetur hieroglyphicum: quippe que anterioribus partibus solem exscribit, posterioribus uero terram. [...] Demum haec duplex in leone natura, qua quidem anterioribus partibus coelestia refert, posterioribus uero terram. [...] Quod si utraque natura in Christo est, leo cum sit eiusmodi, recte in diuinis litteris modo Deo, modo mortalibus accommodatur”, P. Valeriano, *Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum litteris commentarii*, Frankfurt am Main: Wendelin Moewald, 1678, lib. I, cap. I, XXVI-XXVIII.

prawdziwym następcą Chrystusa. Wezwał go, aby otoczył łaskawością i szczodrością tych, którzy gorliwie wspierają jego zamiary, a mianowicie króla Zygmunta i cesarza Maksymiliana, jeśli chce doprowadzić wyprawę przeciwko Turcji do pomyślnego końca. Przypomniawszy w ten sposób odbiorcy, że jako poseł reprezentuje nie tylko Polskę i Litwę, lecz także cesarstwo.

Mowa została napisana językiem czystym, wolnym od średniowiecznych „barbaryzmów”, poprawnym gramatycznie. Tok wypowiedzi jest jasny i logiczny. Styl mowy jest średni, ale zgodnie z zasadą stosowności w niektórych miejscach ton wypowiedzi opada, wycisza się do stylu prostego, czasem zaś przechodzi w tonację wzniosłą. Aby to uzyskać, Erazm Ciołek korzystał z różnorodnych środków stylistycznych: tropów (metafor, alegorii, epitetów, ironii, synekdochy), figur myśli i słów (pytań retorycznych, różnorodnych powtórzeń, antytezy etc.). W mowie obecne są także klauzule metryczne.

Przemówienie Erazma Ciołka spotkało się z pozytywną reakcją odbiorców. W źródłach historycznych z epoki można znaleźć słowa uznania:

Romae die Veneris 26 Nouembris praedicti [1518 – A.B.] fuit concistorium referente Sanctissimo Domino Nostro. [...] R.D. Erasmus episcopus Plocensis Serenissimi Regis Poloniae orator apud Sanctissimum D.N. fuit admissus in sancto consistorio, in quo habuit luculentam orationem pro expeditione contra Turcas²⁰.

[W Rzymie w piątek 26 listopada wspomnianego [1518 roku] odbył się konsystorz z doniesienia Jego Świątobliwości Pana naszego. Czcigodny pan biskup płocki Erazm, poseł najjaśniejszego króla Polski, został dopuszczony do boku Jego Świątobliwości Pana naszego na świętym konsystorzu, na którym wygłosił znakomitą mowę, [nawołując do] wyprawy przeciw Turkom].

Dla wzmocnienia uzyskanego efektu podczas audiencji polski poseł zadbał o wydanie swojej oracji drukiem. Opublikowano ją w Rzymie 27 stycznia 1519 roku w drukarni Giacomo Mazzocchiego razem z poprawioną wersją mowy wygłoszonej w Augsburgu²¹. Do wydania został dołączony list polecający książeczkę kardynałowi Luigiemu d’Aragona²². Autor listu, Hieronim Guidano²³, wyjaśnia, że mowy zostały

²⁰ ASV, Arch. Consis. Act. Misc. 18, k. 39v.

²¹ E. Ciołek [Erasmus Vitellius], *Orationes reuerendi patris domini Erasmi Vitellii episcopi Plocensis, inuicissimae et uictorissimae regis Poloniae Sigismundi ad Sanctam Sedem Apostolicam et sacram imperialem maiestatem oratoris habitae per eum in facto generalis expeditionis contra Turcos, una Romae coram Leone Papa X, altera Augustae coram Maximiliano caesare anno Domini MDXVIII*, Roma: Giacomo Mazzocchi, 1519.

²² W chwili ukazania się drukiem książeczki Luigi d’Aragona (1474–1519), kardynał diakon Santa Maria in Cosmedin, już nie żył. Zmarł 21 stycznia 1519 roku, na kilka dni przed wydaniem mów Erazma Ciołka. Zob. <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdaragl.html> (dostęp: 7.05.2021).

²³ Hieronimus Guidanus sam siebie w liście tytułuje szambelanem papieskim (*papae cubicularius*) i stałym współstołownikiem (*continuus commensalis*). Niewiele udało mi się znaleźć na jego temat poza tym, że jest wymieniany w korespondencji do księżnej Bari z 1515 roku. Zob. *Spicilegio vaticano di*

wydrukowane w odpowiedzi na wielokrotne prośby księżnej Izabeli²⁴, matki królowej Bony²⁵, a tekst mowy augsburskiej został poprawiony, jako że poprzednie wydanie zawierało liczne błędy niedoświadczonego drukarza²⁶.

Dużo surowszą opinię na temat mowy wydali dziewiętnastowieczni badacze – użycie poetyckiej figury, w której Ciołek wprowadzał grę słów i znaczeń, wskazując na symbolikę imienia Leon, uznali za przesadne schlebianie odbiorcy i zaliczyli mowę do mało udanych i niewartych uwagi²⁷. Na ogólnym sądzie zaważyła przede wszystkim opinia Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, który, porównując tę mowę do mowy Ciołka wygłoszonej wobec cesarza Maksymiliana, pisał w sposób następujący:

Równając je ze sobą, zdają się nie z jednego kruscu, i niczem do siebie nie podobne tylko samą nieokrasą wymowy. Cały w czczem dowcipkowaniu nad imieniem Papieża, wspólnem mu z Królem zwierząt, czołga się podchlebstwami aż po ziemi. Odbiegła go, rzechy można, skoro się do niekczemnych własnej korzyści spłaszczył widoków, owa górna myśl, która, gdy wspańnialego sięgał celu, zgromadzoną Europę zdumiewała, nawet obchodząc się bez słów zalety²⁸.

Zdaje się jednak, że badacze nie rozumieli konwencji, w której przemawiał Erazm Ciołek, nie uwzględnili też tak charakterystycznego dla epoki odrodzenia nurtu, kiedy rozbudzone zostało zainteresowanie poznaniem otaczającego świata, kiedy powszechnie odwoływano się do symboli i alegorii, w tym do symboli i alegorii świata zwierzęcego²⁹. Poza tym tematyka zwierzęca była szczególnie bliska Leonowi X, który utrzymywał w Rzymie pełen egzotycznych gatunków zwierzyńiec³⁰. Niewątpliwie obrane przez niego na konklawe imię również nie było przypadkowe, lecz miało wymowę symboliczną, czytelną dla jemu współczesnych, którzy w analogiczny sposób uzasadniali wybór imienia przez nowo obranego papieża. Z jednej strony wskazywano na zasługi poprzedników o tym imieniu, z drugiej zaś odwoływano

documenti inediti e rari estratti dagli archivi e dalla biblioteca della Sede Apostolica, a cura di I. Carini, G. Palmieri, t. 1, Roma 1890, s. 16–17, 21 i n.

²⁴ „Habui hisce diebus plures litteras et nuntios Illustrissimae principis Dominae Isabellae, ducissae Mediolani, dominae meae singularissimae, cuius res in ista curia ago. Quibus me requisivit et iterum atque iterum hortata est, ut orationes reuerendi patris domini Erasmi Plocensis antistitis, Serenissimi Regis Poloniae oratoris, has hic pridie coram Sanctissimo Domino nostro totoque collegio cardinalium et iam pridem coram caesarea maiestate in conuentu imperiali Augustensi docte admodum et cum omnium summa commendatione habuit, Suae Illustrissimae Dominae transmittere curarem”, E. Ciołek [Erasmus Vitellius], *Orationes...*, k. [1v].

²⁵ Izabela Aragońska, wł. Isabella d’Aragona (1470–1524), księżna Mediolanu i Bari, córka króla Neapolu Alfonsa II (1448–1495).

²⁶ „Ambas incudi iussi, dum altera Augustae impressa plures litteras neglectas, syllabas transuersas et uerba obmissa calcographi imperitia habuisset”, E. Ciołek [Erasmus Vitellius], *Orationes...*, k. [1v].

²⁷ S. Lukas, *Erazm Ciołek, biskup płocki. Dyplomata Polski XVI-go wieku*, Warszawa 1878, s. 106; T. Mecherzyński, *Historia wymowy w Polsce*, t. 1, Kraków 1856, s. 386.

²⁸ J.M. Ossoliński, *Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej*, t. 1, Kraków 1819, s. 365.

²⁹ S. Cohen, *Animals as Disguised Symbols in Renaissance Art*, Leiden 2008, s. 36.

³⁰ S.A. Bedini, *The Papal Pachyderms*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 125 (1981), no. 2, s. 76.

się do symboliki antycznej i biblijnej, zgodnie z którą lew uosabiał cnoty godne prawdziwego władcy, a nawet samego Chrystusa. Erazm Ciołek nie był oryginalny, nawiązując do tej tradycji w mowie do papieża Leona X, podobnie czynili niemal wszyscy autorzy jemu współcześni. Biograf Giovanniego de' Medici, Paolo Giovio (1483–1552), znający papieża osobiście i z nim zaprzyjaźniony, opisuje wybór imienia pontyfika następująco:

Cunctis ad pedis osculum procumbentibus Leonis Decimi nomen sibi desumpsit, utpote qui propter innatam excelso regioque animo clementiae uirtutem, non expresso quidem titulo, sed erudita allusione magnanimi cognomentum affectaret, duorum superiorum secutus exemplum, quibus Alexandri et Iulii augustissima nomina placuissent. Non defuere qui dicerent Claricem matrem pleno iam utero leonem ingentis magnitudinis et mirae lenitatis in Reparatae templo Florentiae omnium maximo se parere sine gemitu somniasse. Quod postea somnium ex fabulis nutricum quum puerorum ingeniis inhaesisset, accipiendo nomini causam haud dubie praebuerit³¹.

[Gdy wszyscy upadli do ucałowania stopy, przyjął dla siebie imię Leona X, ponieważ z powodu wrodzonej cnoty łaskawości [właściwej] dostojnemu i królewskiemu sercu nie dla podkreślenia tytułu, ale przez wyszukaną aluzję pożądał imienia [stosownego dla] wspaśniałomyślnego [władcy], wiedziony przykładem dwóch poprzedników, którym podobały się cesarskie imiona Aleksandra i Juliusza. Nie brakowało i takich, którzy mówili, że matka Klarysa, będąc już w zaawansowanej ciąży, zobaczyła we śnie, że we Florencji w świątyni św. Reparaty bez większego wysiłku urodziła ogromnej wielkości i zadziwiającej łagodności lwa. Później gdy ten sen z opowieści nianiek przyłgnął do usposobienia chłopców, niewątpliwie dostarczył powodu obrania [tego] imienia].

Przez symbolikę zwierzęcą uzasadniał wybór imienia także kardynał Zacharias Ferreri w swoim poemacie, w którym opisał sen o wyborze papieża Leona X:

Ecce nouem pariter quanta probitate Leones
Emicuere; omnes pleni uirtutibus, omnes
Vndique praeclari summa integritate, nec ulli
Pontificum, passim quos caetera nomina dicunt,
Tam praestantis erant, mundaequae per omnia uitae
Nam malus istorum nemo, quum ex omnibus illis
Degeneres quidam fuerint, sontesque reperti,
Ab re non igitur se is appellare Leonem

³¹ P. Giovio, *De uita Leonis Decimi Pont. Max. libri quattuor*, Firenze: Lorenzo Torrentini, 1549, lib. III, s. 65. Podobnie opisywali wybór imienia przez nowego papieża jemu współcześni Raphael Brandolini i Andrea Guarna, zob. R. Brandolini, *Dialogus Leo nuncupatus, nunc primum in lucem editus, notis illustratus, auctoris uita aliisque additamentis auctus*, Venezia: Simone Occhi, 1753, s. 112–115; A. Guarna, *Simia*, Milano: Gotard de Ponte, 1517. Por. W. Roscoe, *The Life and Pontificate of Leo the Tenth*, vol. 1, London 1805, s. 353.

Instituit Medices ad sancta cacumina uectus,
 Vt tantum commune bonis pastoribus aptet
 Iure sibi nomen, nullaque tirranide fuscum.
 Adde quod et Christi robur Leo saepe figurat
 Codicibus sacris. Leo robustissimus inter
 Omnia, quae latis errant animalia terris;
 Nullius occursum pauit. Leo nobilis irae,
 Et generosi animi (cuius clementia nota est)
 Supplicibus ueniam facit, insequiturque superbos.
 Lumina aperta Leo tenet, et uigilare uidetur
 Cum dormit, uigilemque refert, uegetumque parentem [...]³².

[Oto dziewięć Lwów jaśniej na równi jakże wielką uczciwością; wszyscy pełni zalet, wszyscy bardzo sławni z najwyższej nieskazitelnosci, ale żaden z papieży, których w różnych stronach innymi imionami nazywają, nie był tak znakomity i czystego życia, bowiem nikt z nich nie był niegodziwy, chociaż ze wszystkich niektórzy byli niegodni, a także uznani za zasługujących na karę. A zatem nie bez powodu Medyceusz postanowił nazwać siebie Leonem, prowadzony do świętych zaszczytów, aby prawnie przybrać sobie tak wielkie imię, nieprzymione żadną tyranią, wspólne dobrym pasterzom. Dodaj, że i w Piśmie Świętym moc Chrystusa symbolizuje lew. Lew jest najmocniejszym ze wszystkich zwierząt, które żyją na rozległych ziemiach; nie boi się nikogo napotkanego. Gniew lwa jest szlachetny, a duch wspaniałomyślny (łaskawość jego jest znana), wybacza pokornym, dosięga wyniosłych. Oczy lwa są otwarte i, gdy śpi, zdaje się czuwać, uosabia czuwającego i czynnego Ojca [...]].

Bardzo podobnie tłumaczył wybór imienia Leon przez Giovanniego de' Medici przeor zakonu kamedułów w Arezzo Piotr Delfin w mowie z 1513 roku:

[...] non frustra neque temere uocari te uoluisse in Pontificatu Leonem, qui sicut de Moÿse legitur, mitissimus es super omnes homines, qui morantur in terra. Fuit sane haec mutatio nominis tui mutatio dexteræ excelsi, ut iuxta Prophetæ uaticinium uocaretur tibi nomen nouum, quod os Domini nominauit. Quamuis enim complures fuerint antecessores tui, et uita, et doctrina insignes Leones, ego tamen quodam futurorum praesagio inditum tibi diuinitus hoc nomen puto, ut foret, quemadmodum scriptum est, sanctum et terribile nomen tuum. Sanctum utique fidelibus, terribile infidelibus, uenerandum et adorandum populo Christiano, formidolosum atque tremendum populo barbaro, quem ubi tandem opitulante Domino, tuo apostolatu subegeris, factumque fuerit unum ouile et unus pastor, de te passim praedicetur: Vicit Leo de tribu Iuda³³.

³² Z. Ferrerii, *Lugudunense somnium de Leonis X Pont. Maximi ad summum pontificatum diuina promotione*, w: *Carmina illustrium poetarum Italarum*, t. 4, Firenze: Giovanni Gaetano Tartini et Santi Franchi, 1719, s. 290–291.

³³ P. Delphinus, *Oratio ad Leonem X*, BML, Plut. 47.17, k. 134r.–135r., http://mss.bmlonline.it/s.aspx?Id=AWOIsVw3I1A4r7GxMI_x&c=V.%20Petri%20Delphini%20uenerandi%20Oratio%20ad%20Leonem%20X#/book (dostęp: 12.07.2021).

[...] nie na próżno i nie bez przyczyny zechciałeś nazwać się w czasie pontyfikatu Lwem, bo – jak można przeczytać w Prawie Mojżesza – jesteś najłagodniejszy spośród wszystkich ludzi, którzy na ziemi przebywają. Zmiana twojego imienia była rzeczywiście również zmianą [dokonaną] prawicą Wyższego, jak zgodnie z przepowiednią proroka zapowiedziano Tobie nowe imię, które głos Boży wybrał. I chociaż było wielu Twoich poprzedników, zarówno w życiu, jak i w nauce wybitnych Leonów, ja jednak sądzę, że to imię zostało tobie nadane pewnym przeczuciem przyszłości i że będzie twoje «imię – jak zostało napisane – święte i straszne» [Ps 111(110),9 – A.B.]. Święte dla wiernych, straszne dla niewiernych, okryte należną czcią i uwielbieniem przez lud chrześcijański, wzbudzające lęk i przerażenie w ludności pogańskiej, którą z Bożą pomocą podporządkujesz wreszcie swojemu urzędowi, a stanie się jedna owczarnia i jeden pasterz, o Tobie wszędzie będą mówić: Lew z pokolenia Judy zwyciężył].

Przykłady te nie są odosobnione, można je mnożyć. W literaturze okresu pontyfikatu Leona X jest ich dużo, ale – zdaje się – dziewiętnastowiecznym polskim badaczom były one albo niezbrane, albo to, co u pisarzy obcego pochodzenia uważali za zaletę, u rodzimego autora czy polityka poczytywali za wadę. Mam nadzieję, że rzadko weryfikowane, a częściej bezkrytycznie powielane opinie zostaną co najmniej podważone w proponowanym artykule. A zatem odwołanie się przez Erazma Ciołka do symboliki powszechnie wykorzystywanej w renesansowym humanizmie nie było czymś nowym. Stawia jego mowę w jednym szeregu z tekstami najlepszych autorów ówczesnego świata³⁴.

Prezentowana w niniejszym artykule edycja tekstu łacińskiego – wraz z tłumaczeniem na język polski i komentarzem – ma na celu przybliżenie współczesnym odbiorcom, zarówno badaczom, jak i innym miłośnikom historii i literatury, sztuce oratorskiego jednego z ważniejszych polskich dyplomatów pierwszej połowy XVI wieku. Czwarta mowa Erazma Ciołka została wygłoszona w szczególnym dla Polski i Litwy momencie: w czasie konfliktu z Moskwą i krzyżakami oraz w trakcie przygotowań do powszechnej wyprawy przeciw rosnącej potęgze imperium osmańskiego. Formalnie skierowana do papieża była głosem wyrażającym stanowisko władcy

³⁴ Można w tym miejscu przytoczyć choćby słowa wypowiedziane do papieża Leona X przez kanclerza Francji Antoine'a du Prata (1463–1535), w mowie wygłoszonej w Bolonii w 1516 roku: „[...] quae fortissimus Leo de tribu Medicum ad Pontificatum diuinitus assumptus es, qui nauiculam Petri uariis bellorum fluctibus procellisque diu multumque agitata laceram fere et magno fortunae uentorumque ludibrio expositam e naufragio (cui temporum malignitate pene proxima fuerat) per syrtes et scopulos primum eximeres: deinde in tutissimum portum tanquam peritissimum nauclerus reduceres. Et tali certe Leone Christiana Respublica tum egebat: qui pro temporum rerumque uarietate et conditione uarias quoque ipse personas indueret, ut si forte a mari tempestas orta nunciatur: quae Petri cimbar in breuia uel scopulos ui uentorum impellat, tum Leo nauclerus factus et una manu clauum: altera remum tenens a tempestate et periculo eam liberam: tutamque afferat. Si vero a terra metus et discrimen ingruerint, ut pote lupis: ferisque bestiis Dominicum gregem infestantibus, tum Leo leonis persona retenta lupos dentibus unquibusque laniet: et rugitu territios procul ab ouibus arceat”, A. du Prat, *Oratio habita Bononiae coram Leone. X. Pont. max. in frequenti cardinalium concilio: ipso rege christianissimo praesente: a clarissimo et illustri uiro Antonio Prato magno Galliae cancellario tertio Idus Decembris. M.D. XVI*, [Roma: Giacomo Mazzocchi, 1516], k. 2r.–2v.

europiejskiego w trwającej dyskusji na arenie międzynarodowej. Głosem równego wśród równych. Treść przemówienia – oddalona przecież od dzisiejszego odbiorcy o pięć wieków – starałam się objaśnić możliwie dokładnie, osadzić w panujących wówczas realiach politycznych i literackich, korzystając z materiałów źródłowych zarówno rękopiśmiennych, jak i starodruków.

Podstawa i zasady wydania

Do edycji wykorzystano jedyną wersję tekstu łacińskiego, a mianowicie już wspomniane rzymskie wydanie z 1519 roku. Za podstawę posłużył druk przechowywany w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich pod sygnaturą numer XVI. Qu.2530³⁵. Mowa nie była przedrukowywana nawet we fragmentach, nie było też prób tłumaczenia jej na języki narodowe³⁶.

W transkrypcji tekstu łacińskiego starano się jak najwierniej zachować pisownię oryginalną. Dla wygody odbiorcy wprowadzono pewne zasady ujednociające i porządkujące tekst zgodnie z przyjętymi normami przede wszystkim w *Normae orthographicae et orthotypicae Latinae*³⁷ oraz *Słowniku łacińsko-polskim* pod redakcją Mariana Plezia³⁸:

- a) poprawiono pisownię wielkich i małych liter, na przykład *hungariae* – *Hungariae*; *Cesare* – *caesare*; *Iucundum* – *iucundum*;
- b) pozostawiono jednolity zapis głosek *u* i *v* jako *u* małą literą i *V* dużą (*uiuit*; *Vrbs*);
- c) konsekwentnie zastąpiono znak *f* (długie ‘s’) literą *s*;
- d) rozwiązano bez zaznaczania wszystkie skróty i ligatury, na przykład *pōt* – *potest*, *pacē* – *pacem*, *ē* – *et*, *Xpus* – *Christus*, *reliqt* – *reliquit*, *p* – *per*, *q* – *quod*, *q3* – *que*;
- e) uporządkowano zapis litery *e* oraz dyftongów *ae* i *oe*, na przykład *provinciā* – *provinciae*, *pręmonuit* – *praemonuit*, *seculis* – *saeculis*, *cesare* – *caesare*, *que* – *quae*, *caeteros* – *ceteros*, *preclara* – *praeclara*, *foeliciter* – *feliciter*;
- f) usunięto niepotrzebne podwojenia liter, na przykład *millia* – *milia*;
- g) zmieniono i ujednociono zapis samogłosek *y* i *i*, na przykład *ymo* – *imo*, *hys* – *his*;
- h) poprawiono i ujednociono pisownię takich wyrazów jak *exeqtio* – *executio*, *persequura* – *persecutura*;
- i) zgodnie z współczesnymi normami usunięto lub wprowadzono literę *h* w pisowni takich wyrazów jak *perhennis* – *perennis*, *cathenati* – *catenati*;
- j) ujednociono zgodnie z współczesnymi normami zapis wyrazów razem i osobno, na przykład *ita ne* – *itane*;

³⁵ Dostępny w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej: <https://dbc.wroc.pl/dlibra/publication/13453/edition/11964?language=pl> (dostęp: 12.07.2021).

³⁶ Z wyjątkiem nielicznych passusów przedstawionych w monografii: A. Brzozowska, *Biskup płocki...*

³⁷ Zob. *Normae orthographicae et orthotypicae Latinae – Zasady ortografii łacińskiej opracowane przez Academia Latinitati Fovendae*, przeł. M. Plezia, „Meander” 47 (1992), z. 9–10, s. 441–457.

³⁸ *Słownik łacińsko-polski*, red. M. Plezia, t. 1–5, Warszawa 2007.

- k) zmodernizowano zapis *ci* na *ti*, na przykład *sacerdocium* – *sacerdotium*, *iniciatam* – *initiatam*, *palaciis* – *palatiis*;
- l) pozostawiono bez zmian zapis imion własnych, na przykład *Moyses*, *Isaya*, *Mojÿse*;
- m) zrezygnowano z interpunkcji typu retorycznego i wprowadzono współczesną zasadę interpunkcji zgodnie z wytycznymi *Academia Latinitati Fovendae*, na przykład usunięto zbędne przecinki, zmieniono średnik lub dwukropek na przecinek lub kropkę w sytuacji, gdy tego wymagała logika wypowiedzi;
- n) błędy drukarskie poprawiono bez zaznaczania tego w tekście.

Polskie tłumaczenie opatrzone stosownym, umożliwiającym bądź ułatwiającym odbiorcy zrozumienie tekstu, komentarzem filologiczno-historycznym. Wyżej opisane zasady wydania zastosowano również w transkrypcji tekstu łacińskiego z rękopisów i starodruków wykorzystanych we wstępie oraz w komentarzu.

Oratio Romae habita per reuerendum
patrem dominum Erasmum episcopum
Plocensem coram Leone X pontifice
maximo et toto collegio cardinalium
XXVI Nouembris anno Domini MDXVIII

Oryginal: brak danych.

Kopia: brak danych.

Druk: Romae per Iacobum Mazochium anno Domini 1519.

Felix et pacificus pontificatus is tuus, Beatissime Pater, ad quietem et tranquillitatem exemplo ipso cunctis est silentibus Christianos inuitans, Dei Optimi nutu, qui Isaya teste princeps pacis est, effecit, ut regna omnia, prouinciae, potentatus et uniuersum Christianum imperium, te suadente, te ueri pastoris officio procurante, pacem tot saeculis optatam sit complexum. Pacem nunciabant angeli nato Salvatore, pax Christianis redditur sancte et immaculate electo Leone, solo pacis omine Christus suos salutabat et transiens ad Patrem unicum pacis donum carissimis reliquit discipulis, quod nihil sine ea tutum in terris, nihil praeter hanc diis gratum aut iucundum hominibus esse possit.

Pugnatum est nuper passim inter oues fere Christianos cruentissimis bellorum insultibus et plurimae regiones nefandis exagitatae discordiis Martem ipsum spirabant, sine modo ullo, sine ordine et – ut spes erat – multorum sine fine. Nisi Leo de tribu Iuda exspectatum remedium attulisset, omnia tunc Christiano sanguine commaduerant. Quibus malis cum summa prudentum detestatione magnam praebuit occasionem pontificum auctoritas, ut unus ex ducibus regni nostri primariis, dum tot caedes in Italia commissae in dies ad nos perferrentur, ubi plura centena Christianorum milia desiderata sunt, suspiria ab imo ducens pectore, compatiens admodum dixerit: „Itane per pontifices pascuntur oues Christi?” Et rite quidem. Cum in sanguinaria est lege Moysi, uetuit olim Dominus ullo sanguine pollui deodictum sacerdotium. Parum profecto efficere aut prodesse potest uocare alios in Turcas, si domi cupiditatibus locus est, si cum Christianis grauissimo prouinciarum incendio decertatur, ut priuatis affectibus pro suorum desiderio satisfiat. Hoc, inquam, unicum fuit, Pater Sancte, quod principum mentes hucusque distrahebat, ut ne minimam quidem spem concipere et nullam prorsus fidem his adhibere poterant, qui expeditionem canebant generalem. Habent Christiani uires, habent ingenium et artes uarias ad bella infidelibus feliciter inferenda, habent potentiam non contemnendam, quod multa praeclara gesta catholicorum regum demonstrant, caput, ut cum uenia loqui libeat, tanto iam tempore habere non uidentur, dum priuatis quisque innititur, publicis oblitis aut neglectis.

Gessisti et tu bellum in minoribus Iulii sanctissimi uices tenens et quae ad molem tantam attineant nosti. Captiuitatem simul non abs re expertus, ut christifidelibus, qui per Turcas impios catenati detinentur, iuste commiserari scias et possis. Et qui te per ignem et aquam transire uoluit, in refrigerium tandem, ut ligares ceteros ac solueres, induxit. Et ne sceleratis infidelium manibus ligentur oues Christi, tua opera arcendum casu illo praemonuit.

Iam omne hostium genus in toto paene orbe terrarum Turci tyrannidem expertum est, cuius potentia nobis tumultuantibus sic hisce annis aucta perhibetur, ut centenas nunc suas numeret prouincias et urbes eius primariae millenarium excedant. Rediit Bizantium uictor ex Syria ad finem Iulii magno cum triumpho, rebus illic suis bene firmatis, quemadmodum milites nostri peregrini fatentur, qui pridie ex partibus illis reuersi sunt. Audiuit Christianorum praeparationem, quam ipse – ut aiunt – pro ridiculo reputat, saepius ad eos et alios huius generis dicere solitus: „Ubi est cruciata uestra? Ubi Papa cum caesare et regibus?” Adiciens insuper ad maiorem ignominiam nostram: „Si ipsi tantum uenire differunt, ego singulos uisitare non neglegam”. Quod iam in Hungariae, Dalmatiae et Croatiae regnis re ipsa, ut est pollicitus, exsequitur, dum mense hoc praeterito ferro, sanguine et incendiis multum debacchatus sit, ut sacra imperialis maiestas omnia haec litteris suis ad me datis abunde describit, quae etiam priuatim Sanctitatae Tuae explicabuntur plenius, breui horrenda se patraturum minatur. Et procul dubio, nisi expergiscamur, faciet. Nonne et hic, in portu Ostiae et Rathanati, effectus promissae uisitacionis suae apparere incipiunt? Et Velonam sub eo tempore plus solito munire studet? Interioribus est palatiis tanquam pro caesaris residentia exornatis et quadringentis ab extra domibus pro curiae suae conseruatione exstructis. Reuera ista extra iocum sunt. Fortis et sapiens Dauid inter tot aerumnas ad te clamat: „Qui regis Israel intende. Excita potentiam tuam, ut saluos facias, quos inimici subsanarunt” – strenuo etiam actu suo commendatissimum propositum Tuae Sanctitatis confirmans. Qui quantum patriam et re[m]publicam adhuc in ephelis amauerit, congressus ille cum Philisteo immanissimo amicis dissuadentibus et deterrentibus testatur. Huius tu sanctorumque patrum uestigia et leonis pacifici naturam immitatus, pristinum gloriae splendorem obnubilare metuens, erexisti animos principum et uexillo pacis in locum fundae prolato, dum cuique hosti facillimum fuit dissidentes uincere, ex inimicis unanimes efficere curasti, ut sic tumentem beluam communi omnium manu ad interitum usque ferias. Partitur leo praedam ceteris animantibus et in hominem prostratum pacem gestantem feritate non saeuit. Tu itidem salutifero rugitu Christianis omnibus nunciasti, ut se futurae praedae accingant, quos continue paternis hortamentis ad eum finem animare non desistis, multis nocere uolentibus, qui ueniam praecati sunt, parcis, quo mentes omnium diuinxisti. Quid enim amabilius est miti ac benigno principe? Quid ad populorum tutelam magis opportunum?

Sensit pacificam et salutarem hanc uocem tuam, prudentissimasque exhortationes serenissimus rex noster, quem nunciis ac litteris plurimis ad pacem eandem quinquennalem et expeditionem propositam saepius accersisti. Laudat in primis sanctam et summe necessariam curam eius ac diligentiam tantumque institutum et agit gratias Deo Maximo, qui hanc Tuae Sanctitati mentem inspirare dignatus est

pro uindicanda salute et felicitate ueteri nominis Christiani adeo nunc, ut numquam alias magis in euidentissimo periculo ad ruinam constituti. Cuius Maiestas, quia assiduum cum infidelibus bellum sustinet, nihil magis ex animo desiderauit, quam hoc faustissimum tempus futurum, ut omnes principes Christiani uno eodemque consensu et iunctis simul uiribus ad redimendum sic periclitantem reipublicae Christianae bonum statum aliquando consurgerent. Hinc est quod iampridem ad illum tam celebrem imperialem conuentum Augustensem oratores suos mittere curauerit, ubi materia eadem una cum legatis dignissimis Sanctitatis Tuae et toto statu imperii ac regum aliorum nunciis mature tractabatur. Nihil enim negligere uellet rex noster pro debito optimi principis, quae ad rem hanc fauste et uigilantissime prosequendam ex quacumque commoditate attinere credit. Proposita sunt illic multa ad commune et publicum bonum spectantia et plura discussa ac conclusa neque poterint nisi optimum effectus subsequi ex his, quae concordibus animis in nomine Domini et tuo ac Maximiliani auspicio coepta sunt. Placent maiestati regiae modi omnes de colligenda pecunia et exercitu scribendo, quos Sanctitas Tua recto ordine constituit, quibus in conuentu regni proximo cum consiliariis et tota nobilitate sua pensatis et, ubi opportunum uidebitur, moderatis ac etiam differentiis cum Mosko ad tempus sublatis aut compositis, dum alii Christiani reges ad ipsam expeditionem parati fuerint, eandem alacri animo regem suscepturum et munus suum ita obire uelle, ut nemini Christiano principi debeat esse posterior, modo salutis publicae post tot iam praefationes factis succuratur, pro qua – ut uerbis utar regiis – et uires omnes et sanguinem ipsum cum uita parata est effundere.

Coluerunt prisci aquilam, quae altissime uolitans quandam haberet cum deo uicinatam. Iouis erat ales dicta atque ideo uenerandam esse mortalibus Thebani praedicabant. Tu, qui nedum Viuentis Dei in terris uices geris, sed ipsum Deum hominibus repraesentas, merito aquilam – et pullam, quae est caesaris, et candidam regis nostri – sic Diuinitati Tuae uicinas et coniunctas, utramque clementia et benignitate paterna complecti debes, si actionem in Turcas prosperari cupis: amborum enim una est mens, unus animus et una fides perennis. Et ne rem tantam, tamquam necessariam et bene initiatam, tepidius agat Tua Sanctitas aut defatigata utcunque intermittat, hortantur et filiali affectu commonefaciunt ac per sacramenta religionis nostrae obtestantur et obsecrant, ut sic uerus Christi successor, eiusque ouilis fidus custos reputari et credi possis, qui sacratissimo proprii oris eloquio, uiciorum suorum libratis meritis, bonitatem cuiusque unica hac cura gregis commissi metitur et examinat: „Bonus – inquit – pastor animam suam ponit pro ouibus suis”.

Papae responsum

Ad quae Sanctissimus Dominus Noster multum benigne respondit laudans deuotionem et singularem obseruantiam illius inuictissimi regis ad hanc Sanctam Sedem et praesertim nunc in expeditione ipsa communi, pro qua Sua Maiestas exactissimam

facit diligentiam et in conuentu illo generali imperii, satisfaciendo Christiani regis officio, indefessa animi sui magnitudine, dum assiduum cum infidelibus bellum gerat, sollicitè institit, ut celerior fieret deliberatorum executio, promittens Sua Sanctitas ceptam operam suam continuare uelle in excitandis animis principum et quae utramque aquilam tamquam de Ecclesia Romana benemeritas omni gratia et clementia paterna prosecutura sit semper, ut consueuit. Oratoris etiam persona plurimum commendata Suaeque Sanctitati, dum adhuc in minoribus fuisset, gratissima, pro cuius honore et complacentia multum se propensam obtulit.

Reginae Poloniae commendatio (his uerbis – si recte memini – facta)

Serenissima regina Poloniae re Bona et nomine, tanquam filia oboediens Vestram Sanctitatem ut patrem clementissimum et patronum domus suae singularem ac dominum suum colendissimum salutatur, cuius benignitati solitae unice se commendat.

Ad quae etiam Sua Sanctitas cum quadam uultus iucunditate humanissime respondit, quae optime sit contenta de tam sanctissimo matrimonio, de quo non possunt nisi optimi fructus prodire, quaerens insuper, si optime ualeat et quae sit heredis desiderati exspectatio, oratore ad singula opportune satisfaciente.

Mowa wygłoszona w Rzymie przez przewielebnego ojca, pana Erazma, biskupa płockiego, wobec papieża Leona X oraz całego kolegium kardynalskiego dnia 26 listopada roku Pańskiego 1518

Szczęśliwy i pokojowy twój pontyfikat, Ojczy Świąty, kiedy wśród powszechnego milczenia własnym przykładem zachęcasz chrześcijan do pokoju i ciszy, z woli Najwyższego Boga, który – jak świadczy Izajasz³⁹ – jest Księciem Pokoju, sprawił, że we wszystkich królestwach, prowincjach, włościach i w całym państwie chrześcijańskim za twoją namową, pod twoimi rządami prawdziwego pasterza, pożądany od tylu wieków pokój zapanował⁴⁰. Pokój głosili aniołowie, gdy urodził się Zbawiciel⁴¹. Pokój chrześcijanom zwrócono, uroczyście i bez skazy wybrawszy Lwa⁴². Jedynie znakiem pokoju Chrystus swoich witał⁴³ i – odchodząc do Ojca – jedyny dar pokoju swoim uczniom pozostawił⁴⁴, gdyż bez pokoju nie może być żadnego bezpieczeństwa na ziemi, niczego oprócz niego miłego bogom albo dla ludzi przyjemnego.

Niedawno wszędzie toczyły się krwawe walki zbrojne między owieczkami Chrystusa i wiele ziem podburzanych bezbożnymi knowaniami samym Marsem dyszało, [rwało się do walki] bez jakiegokolwiek miary, bez ładu i – jak przewidywano – dla wielu bez końca. Gdyby Lew z pokolenia Judy⁴⁵ nie przyniósł oczekiwanego

³⁹ Iz 9,5–6.

⁴⁰ Leon X od początku swojego pontyfikatu zabiegał o zaprowadzenie pokoju w krajach chrześcijańskich: „Interea dum inito statim pontificatu inixte dat operam ut inter discordes Europae reges in spem pacis induciae fierent”, P. Giovinio, *De uita Leonis...*, s. 68. Zob. W. Roscoe, *The Life and Pontificate...*, vol. 2, s. 183. W 1518 roku podejmuje największe starania, aby wszystkie kraje europejskie zawarły między sobą zawieszenie broni na pięć lat, na czas przygotowywanej wyprawy przeciwko imperium osmańskiemu. Zob. K.M. Setton, *Penrose Memorial...*, s. 411–412; *Acta Tomiciana...*, t. 4, s. 350–354; *Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, ed. J.S. Brewer, vol. 2, part 2, London 1864, s. 1195–1201. Obszernie pisze o tym Stanisław Lukas w publikacji: *Erazm Ciołek, biskup płocki...*, s. 45–47.

⁴¹ Łk 2,14.

⁴² Historycy podkreślają, że papież Leon X został wyniesiony na Stolicę Piotrową bez symonii – haniebnej praktyki, do której niezwykle często dochodziło podczas elekcji pontyfików. Zob. W. Roscoe, *The Life and Pontificate...*, vol. 2, s. 169–170.

⁴³ Łk 24,36; J 20,19–26.

⁴⁴ J 14,27.

⁴⁵ Gra słów. Ciołek, wykorzystując słowa z Biblii (Rdz 49,8–10; Ap 5,5), niewątpliwie nawiązuje do obrazu przez papieża imienia – Leon X.

lekarstwa⁴⁶, wszystko wówczas przesiąkłoby krwią chrześcijańską. Nieszczęścia te – ku wielkiemu zgorszeniu ludzi mądrych – spowodowane były w dużej mierze przez władzę papieską⁴⁷. Dlatego jeden z głównych wodzów naszego królestwa, gdy dotarła do nas wiadomość, jak wiele zbrodni z dnia na dzień popełniono w Italii, gdzie straciły życie setki tysięcy chrześcijan, z głębokim westchnieniem, z cierpieniem wielkim [w głosie] powiedział: „Czy tak papieże winni paść owieczki Chrystusa?”. I słusznie! Gdyż jest [napisane] w Prawie Mojżesza o krwi: zabronił dawniej Pan poświęconemu Bogu kapłaństwu plamić się krwią⁴⁸. Doprawdy, niewiele można wskórać lub pomóc, nawołując innych przeciw Turkom, gdy w domu zagościły żądze, gdy z chrześcijanami się walczy, siejąc w prowincjach ogromne zniszczenia, aby własne ambicje zamiast potrzeb swoich [poddanych] zaspokoić. Powiadam, Ojcze Święty, że to była jedyna przyczyna, która do tej pory myśli władców odwodziła, aby nie mogli nawet najmniejszej nadziei się chwycić czy jakiegokolwiek choćby wiary okazać tym, którzy do wyprawy nawoływali powszechniej⁴⁹. Mają chrześcijanie siły, mają strategiczny plan i różne umiejętności [potrzebne], by pomyślnie toczyć wojny z niewiernymi⁵⁰, mają potęgę nie do przecenienia, co

⁴⁶ Giovanni di Lorenzo de' Medici (11.12.1475–1.12.1521) swoją elekcję na tron Stolicy Apostolskiej w 1513 roku zawdzięczał, jak niektórzy twierdzą, łagodności charakteru, dobrym manierom i wykształceniu oraz zamiłowaniu do pokoju. Zob. W. Roscoe, *The Life and Pontificate...*, vol. 2, s. 154–155. Już od początku pontyfikatu był opisywany jako „odnowiciel pokoju”, czyli *restitutor pacis*, i tego też oczekiwano od nowego papieża. Zob. *ibidem*, s. 177–179.

⁴⁷ Papież niejednokrotnie angażowali się w konflikty polityczne, w tym w konflikty zbrojne. Szczególnie pontyfikat Juliusza II przeszedł do historii jako okres wojen prowadzonych przez Państwo Kościelne na Półwyspie Apenińskim.

⁴⁸ Kpł 21. W tym sformułowaniu Erazm Ciołek prawdopodobnie nawiązuje do traktatu Erazma z Rotterdamu *Querela pacis undique gentium eiectae profligataeque* wydanego w Bazylei w 1517 roku: „Imo ne Sacerdotes quidem ipsos pudet, quos olim Deus nec in sanguinaria illa et inclementi lege Moysi, uoluit ullo sanguine pollui: non pudet theologos Christianae uitae magistratos, non pudet absolutae religionis professores, non pudet episcopos, non pudet cardinales et Christi uicarios, eius rei auctores ac faces esse, quam Christus tantopere detestatus est” (*ibidem*, s. 26).

⁴⁹ Nawoływanie do wyprawy powszechnej przeciwko Turkom rozbrzmiewało w Europie już od czasów średniowiecza (Por. R.H. Schwoebel, *Coexistence, Conversion and the Crusade against the Turks*, „Studies in the Renaissance” 12 (1965), s. 174–181), ale szczególnie głośno mówiono o tym po podbiciu przez Turków Bizancjum. Najbardziej poważne kroki do realizacji takiej wyprawy przedsięwziął papież Pius II od początku swojego pontyfikatu (zob. M. Pellegrini, *Pio II*, w: *Enciclopedia dei Papi*, 2000, [https://www.treccani.it/enciclopedia/pio-ii_\(Enciclopedia-dei-Papi\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pio-ii_(Enciclopedia-dei-Papi)/) (dostęp: 7.05.2021); G. Valentini, *La crociata di Pio II: dalla documentazione veneta ad archivio*, „Archivum Historiae Pontificiae” 13 (1975), s. 249–282), a następnie papież Leon X, który głównym celem swojego pontyfikatu uczynił właśnie wyprawę powszechną. Por. K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, vol. 3, Philadelphia 1978–1984, s. 144.

⁵⁰ Plan wyprawy powszechnej przedstawiał papieżowi Leonowi X na soborze laterańskim w 1514 roku m.in. Wawrzyniec Miedzielski. Zob. *Descriptio potentiae Turciae et ordinatio belli contra Turcam 1514*, w: *Acta Tomiciana [epistolae, legationes, responsa, actiones, res geste: serenissimi principis Sigismundi [...] per Stanislaum Gorski [...] Petri Tomici secretarium, collectae, et in tomos XXVII digeste]*, t. 3, red. T. Działyński, Poznań 1853, s. 168–181. Dokładny plan i cele wyprawy przeciwko Turkom były opracowane, zatwierdzone bullą i wysłane królowi Francji Franciszkowi I oraz cesarzowi Maksymilianowi w 1517 roku. Zob. K.M. Setton, *The Papacy...*, s. 175–179. Na ten temat rozprawiano również podczas sejmku w Augsburgu w 1518 roku. Zob. A. Brzozowska, *Biskup płocki...*, s. 106–107. Plan wyprawy zawierał także zawiadomienie (*avisamentum*), które posłowie króla Zygmunta mieli przy sobie, jadąc na sejm do Augsburga. Zob. *Acta Tomiciana...*, t. 4, s. 350–354.

wiele znakomitych czynów królów katolickich poświadczą, zdaje się [jedynie] „głowy” – że z waszego pozwolenia chciałbym [tak] się wyrazić – przez już tak długi czas nie mają, kiedy każdy zabiega o sprawy prywatne, zapominając o publicznych lub [je] zaniedbując.

Prowadziłeś i ty wojnę w imieniu Świętobliwego Juliusza⁵¹, gdy miałeś niższe święcenia⁵², i poznałeś, co się z tym wiąże⁵³. Nie bez przyczyny też doświadczyłeś niewoli, dlatego wiesz i potrafisz współczuć chrześcijanom, którzy przez Turków niewiernych są zniewoleni⁵⁴. Bóg chciał, abyś przeszedł przez ogień i wodę, i na wolność wreszcie ciebie wyprowadził, byś innych łączył i uwalniał, i przez to zdarczenie przepowiedział, że twoim obowiązkiem będzie powstrzymać zbrodnicze ręce niewiernych od zniewalania owieczek Chrystusa⁵⁵.

Już każdy rodzaj wroga⁵⁶ na prawie całym świecie doświadczył tyranii Turka, którego potęgą, jak podają, tak bardzo w ostatnich latach wzrosła – podczas gdy my między sobą się awanturujemy – że swoje prowincje teraz w setkach liczy, a dużych

⁵¹ Giuliano della Rovere (1443–1513) w 1503 roku został wybrany papieżem i przybrał imię Juliusza II. Był bratankiem papieża Sykstusa IV (1471–1484). Cały swój pontyfikat poświęcił wzmocnieniu Państwa Kościelnego i odzyskaniu ziem zagarniętych przez Republikę św. Marka. Zob. H. Kühner, *Julius II*, w: *Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Julius-II> (dostęp: 7.05.2021); A. Pastore, *Giulio II*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 57, 2001, https://www.treccani.it/enciclopedia/papa-giulio-ii_%28Dizionario-Biografico%29/ (dostęp: 7.05.2021).

⁵² Zanim został wybrany papieżem, Giovanni de' Medici był jedynie kardynałem-diakonem (od 1489 r.) i – aby objąć urząd namiestnika Chrystusa – musiał posiadać święcenia kapłańskie. Zob. W. Roscoe, *The Life and Pontificate...*, vol. 2, s. 172.

⁵³ Dnia 11 kwietnia 1512 roku Giovanni de' Medici, wówczas kardynał, został wysłany z wojskiem przez papieża Juliusza II, by przepędzić oddziały Ludwika XII z prowincji Romania. W bitwie pod Rawenną trafił do francuskiej niewoli. „Interea Medices cardinalis haud dubie prouidentia deorum ad pontificatum reseruat, quum multis circa eum interfectis, turpi fuga minime salutis consulendum esse iudicaret, postquam cohortando, et cadentium animas superis commendando, cum pii, tum constantis legati munus impleuisset, in Gallos equites duo incidit, quorum alterum purpureae et pileo superbe insultantem Platesius eques Bononiensis, qui lateri comes haeserat, tragula per ingulum transfodit, alterum paudentem eodem telo fauciatum, equo deturbauit. His mox successere Epirotae equites, e quorum manibus superuentu Federici Gonzagae Bozuli statim eripitur, cui denum honestiore nomine tanquam nobili duci atque Italo protinus est deditus, et ab eo adiecta custodia deductus ad Federicum Sanseuerinum, qui concilii (Pisae) nomine pro legato in castris et in acie armatus, et proceritatem ingentis corporis, et praeclarum in ea causa studium ostentarat”, P. Giovio, *De uita Leonis...*, s. 53; Por. W. Roscoe, *The Life and Pontificate...*, vol. 1, s. 312–313, 320–322; K. Löffler, *Pope Leo X*, w: *The Catholic Encyclopedia*, New York 1910, <http://www.newadvent.org/cathen/09162a.htm> (dostęp: 7.05.2021).

⁵⁴ W rzeczywistości Giovanni de' Medici, jako że pochodził z arystokratycznego rodu i był starannie wykształcony, traktowano w niewoli wręcz gościnnie: „Sed Bentiuoli fratres eum propter ueterem amicitiam, quae cum Mediceis Ioannis ipsorum patris et magni Laurentii tempore floruerat, ita susceperunt ut nihil praeter libertatem deesse uideretur”, P. Giovio, *De uita Leonis...*, s. 55.

⁵⁵ Ciołek parafrazuje słowa psalmu: „Imposuisti homines super capita nostra, transivimus per ignem et aquam, et eduxisti nos in refrigerium”, Ps 66(65),12, *Nova Vulgata*, Bibliorum Sacrorum Editio, https://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_index_lt.html.

⁵⁶ Autor ma na uwadze muzułmanów. Turcy osmańscy, roszcząc sobie prawo do rządzenia całym światem muzułmańskim, podbijali terytoria nie tylko chrześcijan, ale również swoich braci w wierze: w 1474 roku ostatecznie zajęli ziemie Karamanidów, w 1475 roku podbili Kaffę i ustanowili tam chanat krymski, w 1514 roku porażkę poniosło państwo Safawidów, w 1516 – Syria i Egipt. Zob. C. Finkel, *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923*, London 2005, s. 109–110, 153–155, 157–159.

miast posiada ponad tysiąc⁵⁷. Pod koniec lipca z wielkim triumfem powrócił jako zwycięzca do Bizancjum z Syrii, skutecznie umocniwszy tam swoje rządy⁵⁸, jak opowiadają nasi cudzoziemscy żołnierze, którzy wcześniej wrócili z tamtej części świata. Słyszał [sułtan] o przygotowaniach chrześcijan, które sam, podobno, za śmieszne uważa. Często króć do jednych czy drugich tak zwykł mówić: „Gdzie jest wasza krucjata? Gdzie papież z cesarzem i królami?”. Dodaje przy tym, by nas jeszcze bardziej znieważać: „Jeśli sami tak bardzo z przyjściem zwlekają, ja poszczególnych nawiedzić nie omieszkam”⁵⁹. Co już w królestwach Węgier, Dalmacji i Chorwacji czynem, jak obiecał, realizuje, kiedy w poprzednim miesiącu żelazem, krwią i pożarami wielce się srożył – jak Święta Cesarska Mość wszystko dokładnie opisuje w adresowanym do mnie liście⁶⁰, o czym również Waszej Świętobliwości na osobności szczegółowo wyjaśnię – grozi [sułtan], że wkrótce dokona rzeczy straszliwych⁶¹. I bez wątpienia [to] uczyni, jeśli się nie ockniemy. Czyż nie zaczyna ją być widoczne już teraz skutki jego obiecanej wizyty w porcie Ostii i Recanati?⁶² Czyż nie usiłuje obecnie bardziej niż zwykle umacniać Wlory?⁶³ Są [tam] pałace ozdobione na wzór siedzib cesarskich oraz ponad czterysta domów wzniesionych

⁵⁷ Tylko w czasach rządów Selima I (1503–1520) imperium osmańskie powiększyło swoje terytorium z 548 947,2 km² do 928 430,6 km². Zob. G. Ágoston, B. Masters, *Encyclopedia of The Ottoman Empire*, New York 2009, s. 511. Informację o rosnącym zagrożeniu tureckim zawarto również w notatce, którą miało przy sobie poselstwo polskie za sejm w Augsburgu. Zob. *Acta Tomiciana...*, t. 4, s. 350.

⁵⁸ W sierpniu 1518 roku Selim I powrócił tryumfalnie do Konstantynopola po około dwuletniej wyprawie, podczas której podbił trzy kraje – Syrię, Egipt i Arabię. Zob. E.S. Creasy, *History of The Ottoman Turks: From the Beginning of Their Empire to the Present Time*, London 1878, s. 151. Z kolei informatorzy Republiki św. Marka donosili, że Selim już w połowie lipca powinien być w Konstantynopolu (zob. M. Sanuto, *I diarii*, t. 25, kol. 22), i właśnie do tych doniesień, zdaje się, odwoływał się Erazm Ciołek.

⁵⁹ Turcy byli świadomi, że z nawoływań do krucjaty niewiele wyniknie i często mieszały się w rozgrywki polityczne między władzami chrześcijańskimi, skutecznie zajmując ich uwagę oraz siły na terenach europejskich. Zob. K.M. Setton, *The Papacy...*, s. 94; M. Sanuto, *I diarii*, t. 26, kol. 95.

⁶⁰ M. Sanuto, *I diarii*, t. 26, kol. 213. List cesarza Maksymiliana informował o dotkliwej porażce poniesionej przez Chorwatów w walce z Turkami: „Di Roma, di l’Orator nostro, venute queste matina, di 20. Scrive una nova di grandissima importantia. Come il reverendo episcopo orator di Polonia à ‘uto letere da l’Imperador, per do poste, per una di 4, l’altra di 28 dil pasado. Li avisa come 9000 corvati havendosi adunati erano stati a le man con 6000 Turchi che voleano dannizarli, i qual li rebateteno con occision di molti; et diti Turchi fense di fuzer e li conduseno a una selva dove erano altri Turchi imboscati, et sono iterum a le mano e li taiono tutti li corvati a pezi, sichè non resto niuno”, *ibidem*, kol. 219–220. Chodziło zapewne o walki na terytoriach Dalmacji, Chorwacji i Węgier stoczone we wrześniu 1518 roku. Por. R. Horvat, *Povijest Hrvatske*, kn. 1, Zagreb 1924, s. 206.

⁶¹ W liście cesarz powiadał także o przekroczeniu przez wojska tureckie Dunaju oraz o planach sułtana dotyczących zaatakowania jeszcze w tym roku Włoch: „Scrive, la letera di 28 si contien li Turchi esser passadi il Danubio, inteso la dieta si feva a Bazia, per dannizar quel regno; per il che la dieta è disiolta, et chi sono iti in qua, chi in là per socorer i loro lochi non siano depredati da’ ditti Turchi. Et scrive, l’Imperador saper il Signor Turco questo anno vol. invader Italia e passar in Puia etc.”, M. Sanuto, *I diarii*, t. 26, kol. 220.

⁶² Zapewne chodzi o napady zbrojne piratów tureckich w 1518 roku. Zob. *ibidem*, t. 25, kol. 366–367, 400–401. Por. K.M. Setton, *The Papacy...*, s. 155, przyp. 58.

⁶³ Wlora – albańskie miasto leżące na wybrzeżu Morza Adriatyckiego, od 1417 roku znajdowało się pod kontrolą Porty. W 1517 roku, jak donosili informatorzy Republiki Świętego Marka, Turcy rozpoczęli umacnianie terenu i ściąganie tam jednostek wojskowych. Mówiło się też o budowie nowego pałacu. Zob. M. Sanuto, *I diarii*, t. 25, kol. 147–148, 210, 221, 325, 519–520, 554.

dla jego dworu. Doprawdy, to nie są żarty! Dzielny i mądry Dawid⁶⁴ wśród tylu nieszczęść nawołuje do ciebie: „Posłuchaj, Pasterzu Izraela! Wzbudź Twą potęgę, abyś ocalił tych, z których szydzą wrogowie”⁶⁵, popierając energicznym działaniem godne wszelkiej pochwały zamiary Waszej Świątobliwości. Jak bardzo umiłował on od najmłodszych lat ojczyznę i republikę [chrześcijańską], świadczy owo spotkanie z najsroźszym Filistynem⁶⁶, choć przyjaciele odradzają i [od zamiaru] odwodzą. Ty, idąc w ślady jego oraz świętych ojców, a także naśladowując naturę niosącego pokój lwa, w obawie, by nie splamić blasku chwały przodków, umocniłeś ducha władców i – wystawiwszy zamiast machiny oblężniczej sztandar pokoju, gdy każdemu wrogowi łatwiej było zwyciężyć skłóconych – zadbałeś o uczynienie z nieprzyjaciół [sobie] jednomyślnych, aby rozjuszoną bestię wspólną ręką wszystkich unicestwić. Rozdziela lew zdobyczą między innymi zwierzętami i nie okazuje dzikości wobec człowieka leżącego na ziemi i niosącego pokój⁶⁷. I ty podobnie zbawiennym dzikim rykiem wszystkim chrześcijanom oznajmiłeś, aby do przyszłej zdobyczy się uzbroili, i nie przestajesz ich do tego po ojcowsku zachęcać, oszczędzasz wielu chcących szkodzić, gdy proszą o przebaczenie, dzięki czemu serca wszystkich zdobywasz⁶⁸. Co jest bowiem miłszego od łaskawego i łagodnego władcy? Co jest bardziej stosowne dla opieki nad narodami?⁶⁹

⁶⁴ Wykorzystując motyw biblijny, Ciołek przedstawia przyszłe starcie cesarza Maksymiliana, który miał stanąć na czele wspólnej armii chrześcijan, z imperium osmańskim jako starcie Dawida z Goliatem.

⁶⁵ Ciołek kompiluje wersy Psalmu 80(79),2–3.7.

⁶⁶ Najsroźszy Filistyn to oczywiście potężny wojownik filistyński Goliat, pokonany przez Dawida. Por. Sm 17. W ten sposób Erazm Ciołek określa wroga chrześcijaństwa – imperium osmańskie.

⁶⁷ W wykładni symboliki renesansowej, łączącej w sobie symbolikę z bestiariuszy średniowiecznych i z niezmiernie wówczas popularnego traktatu Horapollona *Hieroglyphica*, lwu przypisywano również cechę łagodności (*clementia*): „Ex iis clementia est, per quae Leonem et substratum hominem, ita tamen ut Leo sit incolumis, significatur: propterea quod infestissime sollicitatus ab homine Leo, dummodo sit intactus, non unguibus eum lacerat, nec ulla iniuria afficit, sed quatit solum, atque ubi ita perterruerit, dimittit, quod ita Ovidius scribit: Corpora magnanimo satis est prostrasse Leoni”, P. Valeriano, *Hieroglyphica*..., lib. I, cap. XV. Warto porównać to z wykładnią u Hrabana Maura: „Circa hominem leonis natura miris est ut nisi laesi nequeant irasci, pater enim eorum misericordii exemplis assiduis, per stratis enim parcut, captiuos obuios, patriam redire permittunt hominem, non nisi in magna fame interimunt”, Rabanus Maurus, *De rerum naturis*, lib. VIII, 1, https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0788-0856__Rabanus_Maurus__De_Rerum_Naturis__LT.doc.html (dostęp: 7.05.2021). Podobnie Izydor z Sewilli: „Circa hominem leonum natura est ut nisi laesi nequeant irasci. Patet enim eorum misericordia exemplis assiduis. Prostratis enim parcut; captiuos obuios repatriare permittunt; hominem non nisi in magna fame interimunt”, Izydor z Sewilli, *Etymologiarum sive originum libri*, lib. XII, 2, 6, <http://www.thelatinlibrary.com/isidore/12.shtml> (dostęp: 7.05.2021).

⁶⁸ Niemal od razu po wyborze na papieża Leon X dał się poznać jako łaskawy władca. Jedną z pierwszych decyzji była amnestia więźniów, w tym ułaskawienie spiskowców schwytanych i skazanych na śmierć przez radę miejską Florencji, oraz zaproszenie do Rzymu Piera Soderiniego. Zob. W. Roscoe, *The Life and Pontificate...*, vol. 2, s. 180–182. Z kolei w 1517 roku, w czasie prowadzonej wojny w Urbino, został wykryty spiszek przeciwko papieżowi. Kardynałowie Alfonso Petrucci, Bandinello Sauli, Adriano Castello, a także Francesco Soderini zamierzali otruć pontyfika za pośrednictwem znanego chirurga Batysty da Vercelli. Po długim namyśle i naradzie z kolegiem kardynalskim Leon X skazał kardynała Petrucci na śmierć, pozostałym okazał swą łaskawość, zostawiając ich przy życiu i nakazując każdemu wpłacić po 25000 dukatów w złocie. Zob. W. Roscoe, *The Life and Pontificate...*, vol. 3, s. 110–122.

⁶⁹ „Nihil amabilis est miti et benigno principe, nihil ad urbium, populorumque tutelam et salutem conducibilis”, M. Coccio Sabellico, *Exemplorum libri decem ordine, elegancia et utilitate prestantissimi*, Paris: Thomas Reis, 1513, lib. VIII, k. LXXVII.

Usłyszał ten pokojowy i zbawienny twój głos oraz bardzo rozsądne zachęty najjaśniejszy nasz król, którego często przez posłańców oraz w licznych listach nawoływałeś do tegoż pokoju pięcioletniego i planowanej wyprawy. Chwali przede wszystkim świętą i wysoce potrzebną troskę twoją, a także gorliwość i tak wielkie przedsięwzięcie oraz dziękuje Najwyższemu Bogu, który zechciał natchnąć Waszą Świątobliwość do odzyskania dobra i dawnej szczęśliwości imienia Chrystusowego, które obecnie – bardziej niż kiedykolwiek – znajduje się w bezpośrednim zagrożeniu zagładą. Jego Królewska Mość, ponieważ prowadzi ustawiczną wojnę z niewiernymi⁷⁰, nade wszystko tej szczęśliwej przyszłości pragnie, kiedy wszyscy władcy chrześcijańscy jednomyślnie i złączonymi razem siłami powstaną, by wybawić zagrożoną rzeczpospolitą chrześcijańską. Dlatego też niedawno właśnie zadbał, by wysłać swoich posłów na ów słynny sejm cesarski w Augsburgu, gdzie tę materię razem z czcigodnymi legatami Waszej Świątobliwości, wszystkimi stanami cesarstwa oraz z posłańcami innych królów mądrze roztrząsano⁷¹. Niczego bowiem nie chciałby nasz król zaniedbać z obowiązku dobrego władcy, co w jakimś stopniu dotyczy pomyślnego i niczym niezakłóconego przebiegu tej sprawy. Wiele tam zaproponowano dla wspólnego i publicznego dobra, jeszcze więcej dyskutowano i postanowiono, a jedynie dobry skutek mogą mieć decyzje, które w zgodzie powzięto w imieniu Pana i twoim oraz pod przewodnictwem Maksymiliana. Podobają się Jego Wysokości królowi wszystkie sposoby zbierania pieniędzy i poboru wojskowego, które Wasza Świątobliwość w należyтым porządku ustanowił⁷². Po rozważeniu tego na najbliższym sejmie królewskim z senatorami i całą szlachtą i po wniesieniu poprawek, gdzie uznaje się za właściwe, a także po przewyżczeniu na czas albo załatwieniu sporów z Moskałem, kiedy już pozostali królowie chrześcijańscy do tej wyprawy będą przygotowani, z bojowym duchem król chce do niej przystąpić i tak podjąć się swoich obowiązków, że nie powinien być gorszym od żadnego władcy chrześcijańskiego, tylko po dokonaniu już tak wielu wstępnych przygotowań spieszyć z pomocą dobru publicznemu, dla którego – że użyję słów króla – „zarówno siły wszystkie, jak i krew własną wraz z życiem jest gotów oddać”⁷³.

⁷⁰ Polska i Litwa od wielu lat zmagaly się z najazdami Tatarów i Turków, którzy często byli zachęcani do tego przez Moskwę i Turcję. Zob. D. Kołodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania. International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th century)*, Leiden 2011, s. 11–63. Por. H. Łowmiański, *Polityka Jagiellonów*, Poznań 1999, s. 267–271.

⁷¹ Sejm w Augsburgu w 1518 roku trwał od czerwca do października. Zjawili się na nim najbardziej wpływowi ludzie cesarstwa: cesarz Maksymilian, książęta i elektorzy Rzeszy oraz ich następcy, kardynałowie, biskupi i inni dostojnicy, legaci papiescy oraz posłowie innych krajów chrześcijańskich, a także liczni przedstawiciele świata nauki i sztuki. Zob. R. Bartholino, *De conuentu Augustensi concinna descriptio rebus etiam externarum gentium quae interim gestae sunt cum elegantia intersertis*, Augsburg: Silvan Otmar, 1518.

⁷² Erazm Ciołek prawie dosłownie cytuje instrukcję królewską z 1518 roku, którą otrzymał przed wyjazdem do Augsburga i Stolicy Apostolskiej: „Ac placere quidem ejus Mti. regie modum per summum pontificem et cesarem Celsitudinem aliorumque regum et principum oratores de contributionibus faciendis et colligendo exercitu [...]”, *Acta Tomiciana...*, t. 4, s. 345. Sposób zbierania pieniędzy był również przedmiotem debaty na sejmie w Augsburgu. Zob. *List do króla Zygmunta Starego z 27 września 1518 roku Augsburg*, w: *Zbiór pamiątek do dziejów polskich*, wyd. W.S. Broel-Plater, t. 1, Warszawa 1858, s. 98–110.

⁷³ Ponownie mówca parafrazuje treść instrukcji królewskiej: „Verum quod et summus pontifex et ces. Mtas. optarunt, ut jam aliquod initium belli inferendi Turco fieret interim dum in Asia sit occupatus, Mtas sua regia id pro se facere tam subito non potest, donec tantis bellis cum Tartaris, Scismaticis et

Czcili starożytni orła, który, latając wysoko, pozostawał w pewnej bliskości z bogiem. Był nazywany ptakiem Jowisza⁷⁴. Dlatego Tebańczycy głosili, że śmiertelnicy powinni go czcić⁷⁵. Ty, który nie tylko żyjącego Boga na ziemi zastępujesz, ale dla ludzi samego Boga uosabiasz, słusznie zarówno czarnego orła, który należy do cesarza, jak i białego, który należy do naszego króla, tak do boskości twojej zbliżonych i związanych, jeśli chcesz, aby wyprawa na Turków się udała, powinieneś otoczyć łągodnością i życzliwością: obydwaj bowiem mają stałą jedną myśl, jeden duch i jedną wiarę⁷⁶. I żeby Wasza Świątobliwość tak ważkiej sprawy, bardzo potrzebnej i dobrze rozpoczętej, zbyt opieszale nie traktował albo zmęczony nie zaniechał, zachęcają i z synowską miłością napominają oraz na sakramenty naszej religii zaklinają i błagają, abyś mógł być poważany i uznawany za prawdziwego następcę i wiernego pasterza owczarni Chrystusa, który najświętszymi własnymi słowami, zważywszy zasługi swoich zastępców, wartość każdego ocenia i bada ze względu na tę jedyną troskę nad powierzoną trzodą. „Dobry – powiada – pasterz życie swe odda za swoje owce”⁷⁷.

aliis vicinis hostibus domi adeo distinetur, a quibus quando se paulo pacare poterit, cumque intelliget: alios reges et principes paratos esse et ad firmitatem aliquam et bonum ordinem ipsam generalem expeditionem tendere et contributiones pro illa designatas ad effectum aliquem procedere, alacri animo munus suum cum aliis christianis principibus ita obibit, ut nulli posterioris foret, nec pro se quidquam opere, studii et impendiorum pretermittet, dummodo salutem christianam cum effectu aliquo consulatur, pro qua et vires et sanguinem proprium parata est semper effundere. [...] Verum nec de eo quidquam Mtem. suam cum conciliariis et subditis suis decernere et constituere potuisse inter domesticas difficultates et tumultum bellicum; quibus tamen aliqua ex parte compositis et generali expeditione procedente Mtem suam regiam pariter modum ipsum de pecunia colligenda et exercitu scribendo statuturam in regno et dominiis suis, et id, quod opus videbitur et quod etiam vires ejus Mtis et regni ac dominiorum suorum ferre poterunt ad tam sanctum et diu desideratum opus perficiendum nihil pretermittetur aut negligetur”, *Acta Tomiziana...*, t. 4, s. 345–346.

⁷⁴ Podobnie tłumaczył znaczenie orła Angelo Poliziano (1454–1494) w komentarzu do *Sylw* Stacjusza: „Aquila vero Iovi, hoc est aetherio aeri, sacra est, non modo ut profecto perfecta et caelestis altivola, sed etiam ex Graeci nominis similitudine: nam et aer et αἰετός παρὰ τὸ ἄω, hoc est aspirando, deducitur”, A. Poliziano, *Commento inedito alle “Selve” di Stazio*, a cura di L. Cesarini Martinelli, Firenze 1978 (Istituto nazionale di studi sul Rinascimento: Studi e testi, 5), s. 74. Por. C. Gesner, *Historiae animalium liber III, qui est de natura avium*, Frankfurt am Main: Johannes Wechel, 1585, s. 191: „Aquila Ioui gratissima auis esse fertur, siue tamquam rex regi, siue quia secundum fabulam eodem die nata est quo Iupiter, vel quoniam ei regnum occupaturo, felicitis faustique euentus augurium praebuit, vel quia natum Iouem in caelum deportauit. [...] Aquilae sublimes uolant, ut perquam maxime procul aspiciant, quapropter homines solam auium omnium aquilam esse diuinam perhibent, Aristoteles. Aquilam Thebani colunt, Strabo libro 17. Thebae aquilam honorant, tum quia regia uidetur auis, tum Ioue digna, Diodorus Siculus lib. 2 de fabulosis antiquorum gestis”.

⁷⁵ C. Gesner, *Historiae animalium liber III...* Por. P. Valeriano, *Hieroglyphica...*, lib. XIX, cap. III: „Apud Pindarum legas aquilam ita uolucrum reginam ab Ioue declaratam, ueluti delphinum piscium, utriusque pernicitate genus omne suum exuperante. Hinc idem ait, aquilam in sceptro Iouis praefigi solitam. Neque uero mirum, Pindarum ubique honoris tantum aquilae tribuisse, cum aquilae apud Thebanos non aliter inter numina colerentur, quam cynocephali, crocodili et alia quaedam bruta apud Aegyptios in cultu fuere, et, ut sumus passim totis his commentariis ostenturi, pro diis habita”.

⁷⁶ W tym miejscu, zdaje się, Erazm Ciołek nawiązuje do słów Paulina z Noli (*Epistula XIII*): „Quomodo enim non una mens, quibus una fides? Quomodo non unus animus, quibus unus Deus?”. Paulin z Noli, *Opera*, pars 1: *Epistulae*, ed. G. de Hartel, Vindobonae 1999 (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, 29), s. 86.

⁷⁷ J 10,11.

Odpowiedź papieża⁷⁸

Najświętszy nasz Pan bardzo życzliwie na to odpowiedział, chwając oddanie i szczególne względy tego niepokonanego króla wobec Stolicy Apostolskiej, a zwłaszcza teraz w czasie powszechnej wyprawy, o którą Jego Królewska Mość usilnie podejmuje starania, oraz na sejmie powszechnym cesarstwa, zadość czyniąc obowiązkom króla chrześcijańskiego, w niestrudzonej wielkości swego ducha, podczas gdy sam prowadzi ustawiczną wojnę z niewiernymi, stroskany domagał się, żeby decyzje namyślających się były szybciej wykonywane. Jego Świątobliwość obiecał, że chce kontynuować powzięte działanie, polegające na zachęcaniu władców, i – jak miał w zwyczaju – tak zawsze wszelką łaską i ojcowską łagodnością będzie towarzyszył obydwu orłom jako dobrze zasłużonym dla Kościoła Rzymskiego. Jego Świątobliwość zachwalał również bardzo osobę posła, miłego sobie jeszcze za czasów, gdy miał niższe święcenia⁷⁹, dla którego zaszczytu i uprzejmości ofiarował swą przychyłność.

Polecenie królowej Bony (tymi słowami, jeśli dobrze pamiętam, uczynione)

Najjaśniejsza królowa Polski, Bona w działaniu i z imienia⁸⁰, posłuszna córka Waszej Świątobliwości, jako najłagodniejszego ojca i szczególnego opiekuna swego domu, oraz czcigodnego swego pana pozdrawia, czyjej łaskawości całkowicie siebie poleca.

⁷⁸ O odpowiedzi papieża pisze również w swoich dziennikach mistrz ceremonii Paris de Grassis: „[...] in fine Papa breuiter quamuis bene respondit: et post responsum Papae idem orator etiam nomine reginae aliquas clausulas dixit et accedentibus duobus diaconis et protectore regni, qui fuit cardinalis de Grassis, orator uenit et rogauit Papam pro osculo pedis donando familiaribus oratoris et sic fuit tandem cardinalis ipse protector post recessum cardinalium simul abierunt ad domum cardinalis et inde ego et alius episcopus medium duximus oratorem ad aedes suas, ubi uarii tubicines et fistulatores expectabant sonantes”, BAV, Vat. Lat. 12275, k. 306v. Niestety, nie zachował się list papieża do króla z tego okresu. Można przepuszczać, że treść tego listu mogła pokrywać się z odpowiedzią ustną.

⁷⁹ Nie wiadomo dokładnie, kiedy Erazm Ciołek poznał Giovanniego de' Medici. Mogło to nastąpić zarówno podczas pierwszej legacji Ciołka do Stolicy Apostolskiej w 1501 roku, jak również podczas drugiej, czyli w 1505 roku. Zachował się list Leona X do Erazma Ciołka z maja 1514 roku, w którym papież potwierdza ich dawną znajomość: „Quae scripsit ad nos fraternitas tua gratulans nobis de suprema hac dignitate, ad quam Dei optimi maximi clementia et benignitate propecti sumus, ea libenter legimus. Quamquam enim non ignorabamus, te longe antea, dum minorem honoris gradum gereremus, et nostri pequam studiosum, et S. Sedis huius observantissimum semper fuisse, tamen illud idem etiam ex litteris tuis abunde cognovisse, gratum admodum nobis fuit”, *Vetera monumenta...*, s. 349. O zażyłej i dawnej przyjaźni między Leonem X a Erazmem Ciołkiem wspomina również papieski mistrz ceremonii Paris de Grassis w swoim dzienniku: „Ingressus oratoris Poloni episcopi Plocensis. Die domenica septima Nouembris ingressus est urbem episcopus Plocensis orator Polonus et fuit a familiis cardinalium omnium obuiatus receptus et conductus honorificentissime, quia cardinalis de Grassis protector regni rogauit Papam, ut liceret sibi inuitare cardinales ad mittendas familias aliquorum, et Papa respondit non solum aliquorum, sed uolebat omnium familias obuiare et etiam suam ac omnes ordines curiae propter antiquam et mutuam amicitiam particularem inter ipsum et oratorem praefatum dum ipse erat in minoribus etc.”, BAV, Vat. Lat. 12275, k. 305.

⁸⁰ Takiej gry słów użył Erazm Ciołek w liście do króla Zygmunta w 1516 roku w sprawie ponownego ożenku, polecając kandydaturę księżnej Bony: „Quia tamen in hac uita honor maxime cum utilitate

Na co również Jego Świątobliwość z radością na twarzy bardzo uprzejmie odpowiedział, że jest bardzo zadowolony z tak świętego małżeństwa, z którego jedynie dobre owoce się zrodzą, zapytując ponadto, czy jest zdrowa i jak się mają sprawy z oczekiwaniem upragnionego następcy, podczas gdy poseł na każde pytanie satysfakcjonującej udzielał w porę odpowiedzi.

Wykaz skrótów

ASV	Archivio Segreto Vaticano, Rzym.
BAV	Biblioteca Apostolica Vaticana, Rzym.
BCz	Muzeum Narodowe – Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie.
BML	Biblioteca Medicea Laurenziana, Florencja.

Bibliografia

Źródła

Archiwalia

ASV, Arch. Consis. Act. Misc. 18.

ASV, Misc. Arm. II, 73.

BAV, Vat. Lat. 12275.

BCz, Teki Naruszewicza, IV 32.

BML, P. Delphinus, *Oratio ad Leonem X*, Plut.47.17, http://mss.bmlonline.it/s.aspx?Id=AWOIsVw3I1A4r7GxMI_x&c=V.%20Petri%20Delphini%20veneti%20Oratio%20ad%20Leonem%20X#/book (dostęp: 12.07.2021).

Druki

Acta Tomiciana [epistolae, legationes, responsa, actiones, res geste: serenissimi principis Sigismundi [...] per Stanislaum Gorski [...] Petri Tomici secretarium, collecte, et in tomos XXVII digeste], t. 3, red. T. Działyński, Poznań 1853.

attendi et quaeri solet – cetera sunt fabulae – regium ego sanguinem, ut honori satisfiat, eligendum censeo eam, quae Alphonsi, Aragonum regis, neptis est, neque uirtute alteri cedere potest, quae Bona re et nomine credi debet”, Rkps BCz, Teki Naruszewicza, IV 32, k. 165–166. Por. *Acta Tomiciana...*, t. 4, s. 216.

- Acta Tomiciana [epistolae, legationes, responsa, actiones, res geste: serenissimi principis Sigismundi [...] per Stanislaum Gorski [...] Petri Tomici secretarium, collecte, et in tomos XXVII digeste]*, t. 4, red. T. Działyński, Poznań 1855.
- Bartholino R., *De conuentu Augustensi concinna descriptio rebus etiam externarum gentium quae interim gestae sunt cum elegantia intersertis*, Augsburg: Silvan Otmar, 1518.
- Brandolini R., *Dialogus Leo nuncupatus, nunc primum in lucem editus, notis illustratus, auctoris uita aliisque additamentis auctus*, Venezia: Simone Occhi, 1753.
- Ciołek E. [Erasmus Vitellius], *Orationes reuerendi patris domini Erasmi Vitellii episcopi Plo-censis, inuictissimi et uictorissimi regis Poloniae Sigismundi ad Sanctam Sedem Apostolicam et sacram imperialem maiestatem oratoris habitae per eum in facto generalis expeditionis contra Turcos, una Romae coram Leone Papa X, altera Augustae coram Maximiliano ca-esare anno Domini MDXVIII*, Roma: Giacomo Mazzocchi, 1519.
- Coccio Sabellico M., *Exemplorum libri decem ordine, elegantia et utilitate prestantissimi*, Paris: Thomas Reis, 1513.
- Erazm z Rotterdamu, *Querela pacis undique gentium eiectae profligataeque*, Basel: Johannes Froben, 1517.
- Ferrerii Z., *Lugudunense somnium de Leonis X Pont. Maximi ad summum pontificatum diuina promotione*, w: *Carmina illustrium poetarum Italarum*, t. 4, Firenze: Giovanni Gaetano Tartini et Santi Franchi, 1719.
- Gesner C., *Historiae animalium liber III, qui est de natura avium*, Frankfurt am Main: Johannes Wechel, 1585.
- Giovio P., *De uita Leonis Decimi Pont. Max. libri quattuor*, Firenze: Lorenzo Torrentini, 1549.
- Grassi P., *Il diario di Leone X. Dai volumi manoscritti degli Archivi Vaticani della S. Sede*, Roma 1884.
- Guarna A., *Simia*, Milano: Gotard de Ponte, 1517.
- Izydor z Sewilli, *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive originum libri*, <http://www.thelatinlibrary.com/isidore/12.shtml> (dostęp: 7.05.2021).
- Letters and Papers, Foreign and Domestic, of the Reign of Henry VIII*, ed. J.S. Brewer, vol. 2, part 2, London 1864.
- Paulin z Noli, *Opera*, pars 1: *Epistulae*, ed. G. de Hartel, Vindobonae 1999 (Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum, 29).
- Prat A. du, *Oratio habita Bononiae coram Leone X Pont. max. in frequenti cardinalium concilio: ipso rege christianissimo praesente: a clarissimo et illustri uiro Antonio Prato magno Galliae cancellario tertio Idus Decembris. M.D. XVI*, [Roma: Giacomo Mazzocchi, 1516].
- Rabanus Maurus, *De rerum naturis*, https://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0788-0856__Rabanus_Maurus__De_Rerum_Naturis__LT.doc.html (dostęp: 7.05.2021).
- Sanuto M., *I diarii*, t. 25–26, Venezia 1889.
- Spicilegio vaticano di documenti inediti e rari estratti dagli archivi e dalla biblioteca della Sede Apostolica*, a cura di I. Carini, G. Palmieri, t. 1, Roma 1890.
- Valeriano P., *Hieroglyphica sive de sacris Aegyptiorum litteris commentarii*, Frankfurt am Main: Wendelin Moewald, 1678.

Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia, t. 2: *Ab Ioanne PP. XXIII. usque ad Pium PP. V. 1410–1572*, ed. A. Theiner, Roma 1861.

Zbiór pamiątek do dziejów polskich, wyd. W.S. Broel-Plater, t. 1, Warszawa 1858.

Opracowania

Ágoston G., Masters B., *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, New York 2009.

Bedini S.A., *The Papal Pachyderms*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 125 (1981), no. 2, s. 75–90.

Brzozowska A., *Biskup płocki Erazm Ciołek (1474–1522)*, Kraków 2017.

Cohen S., *Animals as Disguised Symbols in Renaissance Art*, Leiden 2008.

Creasy E.S., *History of The Ottoman Turks: From the Beginning of Their Empire to the Present Time*, London 1878.

Finkel C., *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire, 1300–1923*, London 2005.

Horvat R., *Povijest Hrvatske*, kn. 1, Zagreb 1924.

Kołodziejczyk D., *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*, Leiden 2011.

Kühner H., *Julius II*, w: *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Julius-II> (dostęp: 7.05.2021).

Löffler K., *Pope Leo X*, w: *The Catholic Encyclopedia*, New York 1910, <http://www.newadvent.org/cathen/09162a.htm> (dostęp: 7.05.2021).

Lukas S., *Erazm Ciołek, biskup płocki (1503–1522). Dyplomata Polski XVI-go wieku*, Warszawa 1878.

Łowmiański H., *Polityka Jagiellonów*, Poznań 1999.

Mecherzyński T., *Historia wymowy w Polsce*, t. 1, Kraków 1856.

Normae orthographicae et orthotypicae Latinae – Zasady ortografii łacińskiej opracowane przez Academia Latinitati Fovendae, przeł. M. Plezia, „Meander” 47 (1992), z. 9–10, s. 441–457.

Ossoliński J.M., *Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiej*, t. 1, Kraków 1819.

Pastore A., *Giulio II*, w: *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 57, 2001, https://www.treccani.it/enciclopedia/papa-giulio-ii_%28Dizionario-Biografico%29/ (dostęp: 7.05.2021).

Pellegrini M., *Pio II*, w: *Enciclopedia dei Papi*, 2000, [https://www.treccani.it/enciclopedia/pio-ii_\(Enciclopedia-dei-Papi\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/pio-ii_(Enciclopedia-dei-Papi)/) (dostęp: 7.05.2021).

Poliziano A., *Commento inedito alle “Selve” di Stazio*, a cura di L. Cesarini Martinelli, Firenze 1978 (Istituto nazionale di studi sul Rinascimento: Studi e testi, 5).

Roscoe W., *The Life and Pontificate of Leo the Tenth*, vol. 1–4, London 1805.

Schwoebel R.H., *Coexistence, Conversion and the Crusade against the Turks*, „Studies in the Renaissance” 12 (1965), s. 174–181.

Setton K.M., *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, vol. 3, Philadelphia 1984.

Setton K.M., *Penrose Memorial Lecture: Pope Leo X and the Turkish Peril*, „Proceedings of the American Philosophical Society” 113 (1969), no. 6, s. 367–424.

Słownik łacińsko-polski, red. M. Plezia, t. 1–5, Warszawa 2007.

Valentini G., *La crociata di Pio II: dalla documentazione veneta d'archivio*, „Archivum Historiae Pontificiae” 13 (1975), s. 249–282.

Źródła internetowe

<http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bdaragl.html> (dostęp: 7.05.2021).

Nova Vulgata, Bibliorum Sacrorum Editio, https://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_index_lt.html.

AŁŁA BRZOZOWSKA

🏠 Uniwersytet Wrocławski / University of Wrocław, Poland

✉ [alla.brzozowska\[at\]uwr.edu.pl](mailto:alla.brzozowska[at]uwr.edu.pl)

🆔 <https://orcid.org/0000-0003-4939-9852>

Ałła Brzozowska – Assistant Professor at the Institute of Classical, Mediterranean and Oriental Studies, University of Wrocław. Research interests: rhetorical art, epistolography and Latin political poetry of the Early Modern Europe. Recent works: *Diariusz Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck*, vol. 1: 1726–1729; vol. 2: 1737–1744, ed. Jarosław Szymański in collaboration with Stanisław Juceczka, Mirosław Węcki; transcription and translation from German Aleksandra Barwicka-Makula, Mirosław Węcki; transcription and translation from Latin Ałła Brzozowska (2019); *Biskup płocki Erazm Ciołek (1474–1522)* (2017).

This article contains some of the materials collected thanks to the funds received from the National Science Center (decision number DEC-2011/01/N/HS2/ 03885), as well as thanks to the scholarship of the Lanckoroński Foundation, and published in the book A. Brzozowska, *Biskup płocki Erazm Ciołek (1474–1522)*, Kraków 2017.